

DANGIŠKOS VELNIŲ UŽTVANKOS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnis tiesiogiai tęsia ankstesnį, „Dangaus akmenys, uolos ir kalnai“ (Būdas, 2024, Nr. 6), kuriame nagrinėti debesies–akmens, debesies–uolos, debesies–kalno, taip pat akmeninio dangaus skliauto mitiniai–poetiniai vaizdiniai ir griaustinio kaip akmenų danguje riedėjimo, uolų danguje griūties samprata. Dabar atkreipiamas dėmesys į tų dangaus uolų sąsają su vėlėmis, kurios užuominų jau pasitaikė minėtame straipsnyje. Protėvių vėlės daugelyje tradicijų būdingai „valdo“ lietu ir debesys, juose tiesiog būva, o (juodi žemi) debesys kartais net prilyginami požeminei vėlių buveinei – pragarui. Nestebina tad, jog ir pragaro valdytojai velniai gali būti ap- tinkami debesyse ar net su debesimis tapatinami. O velniai, kaip jau parodyta kituose autoriaus straipsniuose, itin glaudžiai susiję su akmenimis bei uolomis, kuriomis jie būdingai tvenkia tekančius vandenį. Savo ruožtu debesys – tai dangiškos velnių užtvankos, kuriomis jie sulauko lietu ir taip sukelia žemėje sausras. Šias velnių užtvankas danguje (kaip ir žemėje) galų gale sugriauna Perkūnas, kartu paleisdamas lietus dangiškuosius srautus – lietu. Su dangiškų užtvankų vaizdiniu yra tiesiogiai susijęs tvankos, tvankumės prieš perkūniją pavadinimas.

Svarbi išvada, patvirtinanti ankstesnę: kadangi ne užtvankos žemėje prilyginamos debesims, o debesys prilyginami užtvankoms, kurias nuverčia ir sugriauna Perkūnas, vadinasi, Perkūnas nėra „atmosferinė“ dievybė. Oro erdvė – tik viena iš jo pasireiškimo sričių, kad ir akivaizdžiausia, kuriai tik pritaikyta ta pati velnių užtvankas griaušančio ir sustabdytą tėkmę paleidžiančio lietus Perkūno mitologema, aptarta ankstesniuose autoriaus straipsniuose.

Nelietuviška asmenvardžių rašyba atskiru sąrašu pateikta gale.

Prasminiai žodžiai: debesys ir vėlės, debesys ir velniai; debesys – dangiškųjų srautų užtvankos; „tvanka“ prieš perkūniją; baltų ir lyginamoji mitologija.

■ Dabar atkreipkime dėmesį nebe į akmenų ryšį su debesimis, minėtame ankstesniame straipsnyje jau aptartą, o į vėlių ryšį su tais akmenimis ir pa- čiais debesimis.

Aname straipsnyje jau sakytą, jog „Centrinės Australijos diėriai, sunkios sausros metu balsiai apraudodami varganą šalies būklę ir pusbadžius save pačius, šaukiasi protėvių vėlių, vadinamų mura-mura, kad šios suteiktų jiems galią prišaukti lietu. Nes jie tiki, kad lietu debesyse sukelia jų bei kaimyninių genčių atliekamos apeigos, prisi- dedant protėvių vėlėms. Būdas, kuriuo jie suke- lia lietu, štai toks. [...] Per apeigą į trobelės vidurį įridenami du dideli akmenys, kurie reiškia besi- tvenkiančius debesys ir pranašauja lietu“¹, ir t. t.

Vėlgi, kaip sakytą, „Romoje, prie Marso šventyklos iškart už miesto sienų, buvo saugomas akmuo, vadinamas *lapis manalis* [‘protėvių vėlių, vėlinis akmuo’]. Sausros metu jis būdavo įvel- kamas į miestą, tikint, jog tai nedelsiant turi su- kelti lietu.“²

Irgi minėtų Afrikos barių apeigose lietu prišaukti naudojami akmenys buvo prilyginami

debesims, o patys debesys, negana to, – mirusių ankstesnių žynių „lietaus darytojų“ vėlėms, kurių per apeigas prašyta lietaus³.

Taip pat minėtų Meksikos zunių „mirusieji sugrįžta lietaus debesyse, atnešdami visuotinę pa- laimą. Vasaros popietę danguje tvenkiantis debe- sims, zuniai vaikams sako: ‘Jūsų seneliai ateina’, turėdami omenyje ne savo mirusius giminaičius, bet visus protėvius“⁴. Edvardo Berneto Tailoro duomenimis, „net kai kurie australai mano, kad po mirties vėlė pakyla ant debesų ir ten valgo, geria, medžioja ir žvejoja kaip žemėje“⁵.

Debesų sąsajas su vėlėmis slavuose yra tyru- si Liudmila Vinogradova: „Rytų Polesėje andai dirbęs K[azimieras] Mošynskis Diakovičių kaime (dabartinis Žitkovičių r., Gomelio aps.) užfiksa- vo tokį įdomų faktą: matydami ant kaimo už- slenkantį juodą debesį, gyventojai sakė, esą tai *uđem Mucmючuxa* ‘eina Mistiukienė’, etnografui paaiškindami turintys omenyje kaime neseniai pasimirusios moters pravardę. Lenkijos pietinėse srityse debesys laikyti per dangų skrendančiomis

1 Frazer 1995: 63–64; žr. Razauskas 2024b: 47–48.

2 Frazer 1995: 76.

3 Hocart 1970: 55.

4 Benedict 1989: 64.

5 Тайлоп 1989: 290.

‘palaimintosiomis’ vėlėmis, o Kelecko vaivadijoje apie debesis sakytą, jog tai *dziady wylażq* ‘diedai slenka’. [...] Rytų Lenkijoje surinktais duomenimis, 48 % iš etnografų apklaustų kaimų gyventojų tikėjo debesyse esant demoniškas būtybes arba mirusiųjų vėles: vieni aiškino, jog debesis dangumi varinėja savižudžių vėlės, kiti – jog debesyse lakioja nekrikštytų mirusių vaikų vėlės, treči manė, jog debesis ant kupros taso vėjo aukštai į dangų pakelti mirusieji (užrašyta XX a. 7-ajame dešimtmetyje). Tikėjimai, kad perkūnijos bei krušos debesis valdo (vedžioja dangumi) savižudžių vėlės, ypač paplitę Balkanų ir Karpatų mitologijoje. [...] Rytų Serbijos kaimuose manyta, jog pakaruoklių bei skenduolių vėlės negali patekti į aną pasaulį pas Dievą, o ‘vedžioja debesis’, užtat artinantis perkūnijai ar krušai, kaimo gyventojai šaukė vardu paskutinį kaime mirusį velionį, prašydami nuvesti debesis šalin nuo pasėlių laukų.⁶

Dar pastaraisiais laikais Rusijos Briansko srityje užrašytas užkeikimas, tariamas siekiant nuginti šalin debesį:

*А я этой тучи не боюсь,
А я этой грозной не боюсь.
А у этой туче – мой батюшка.
А у этой туче – мой роденький.
А у этой туче – моя матушка.
А у этой туче – моя родная.*⁷

O aš šito debesis nebijau,
O aš šito grėsmingojo / perkūniškojo nebijau.
O šitame debesy – mano tėvelis.
O šitame debesy – mano gimtasai.
O šitame debesy – mano motulė.
O šitame debesy – mano gimtoji.

Paminėtina ir rusų mįslė: *Гроб плывет, мертвец ревет (поет), ладан пышет, свечи горят* „Karstas plaukia, numirėlis staugia (dainuoja), smilkalai žioruoja, žvakės dega“ = *туча, гром, молния* „debesis, griaustinis, žaibas⁸. Debesies-velionio balsui čia prilygintas pats griaustinis.

O raudoje iš Šiaurės Rusijos debesiui prilyginta kūną palikusi numirėlio siela, t. y. vėlė: *Как душа да с белым телом расставалася, / Быв, как облако, она да подымалася* „Kai siela (vėlė) su baltuoju kūnu skyrėsi, / Tartum debesis ji kilo“⁹.

Panašus tikėjimas užrašytas ir Lietuvoje, Platiuose (Plungės r.): *Važinėjas balti stambi debesis: bočiai važinėjas, sako*¹⁰, t. y. protėviai, protėvių vėlės. Eilėraštyje „Debesys vaiduokliai“ šį vaizdinį pasitelkė Salomėja Nėris: *Ir debesis padange plaukia / Juodi, grasindami piktai. // Ne debesis! – keliauja vėlės...*¹¹

Atkreipkime dėmesį: mįslėje debesis balti, eilėraštyje – juodi, ir atitinkamai skiriasi nuotaika. Be to, šviesūs, balti debesis būna aukštai, o juodi, „sunkūs“ – žemai. Balti aukšti debesis, kai siejami su vėlėmis, tad gali būti užuomina į dausas, o žemi juodi – užuomina į pragarą. Antai Šiaurės Amerikos indėnų tautosakoje teisiųjų mirusiųjų vėlių buveinė kitąsyk prilyginama šviesiam dangui, o piktųjų – tamsiam debesiui¹².

Lietuvoje debesis, numanytina – juodas, karštais tiesiog prilyginamas pragarui, kaip štai pie menų maldelėje ar savotiškame užkalbėjime, prašant giedro oro:

*Debesėli, pragarėli, gudų šalin, gudų šalin!
Saulėle, motule, mūsų šalin, mūsų šalin!*¹³

Atitinkamai Vlodo Baziūno *kopiantys įkalnėn gluosniai randuoti / debesyms nei pragaro pradalgės varto*¹⁴.

O pragaro šeimininkai yra velniai, todėl nestebina, kad ir jie yra susiję su debesimis, manytina – tamsiais, juodais. Bene anksčiausia žinia apie tai yra Motiejaus Strykovskio, kuris „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ 1582 m. rašė, jog lietuvių ir prūsų Poklius (*Poklus*) buvęs sykiu *bóg piekla, chmur, začmienia i latający duchów albo djabłów* „pragaro, debesy, užtemimo ir skrajojančių dvasių, arba velnių, dievas“¹⁵. Beje, užslinkęs tamsus debesis, užstojęs, tarsi „pagrobęs“ ar „prarijęs“ saulę, irgi sukelia savotišką užtemimą.

Julius Janonis šį „mitų mitą“ yra sueiliavęs:

*Poklius tykoja kas dieną
Skaisčių Saulę numarinti,
Bet galingasai Perkūnas
Moka ją gerai apginti.*

6 Виноградова 1999: 145–146; žr. СМ: 469; СД V: 334; Ясюнайте, Коницкая 2009: 517.

7 СМ: 469; СД V: 334.

8 ДальПРН: 789; ХдВЗ: 23, 117, Нг. 1503; žr. Афанасьев 1995 I: 92; Ясюнайте, Коницкая 2009: 521.

9 Левкиевская 2002: 162.

10 LKŽ XVIII: 408; Ясюнайте, Коницкая 2009: 517.

11 Nėris 1984 I: 212; II: 174.

12 FNAI: 69–70.

13 Balys 1998: 28, Nr. 23b; 2003: 241, Nr. 145; LTs I: 118, Nr. 113; žr. DzM: 485; Macijauskaitė-Bonda 2006: 170.

14 Baziūnas 1986: 12.

15 BRMŠ II: 512, atsižvelgiant į dominyko Urbo vertimą 545.

*Poklius debesiu pavirsta,
Lyg žvejys saulutę gauda,
O Perkūnas, kai įniršta,
Jį žaibų vilyčioms šaudo.*

*Poklius žaibo nusigąsta
Ir pabėga nuo Perkūno,
O saulutę gyva lieka,
Ji erdvėj visuomet tūno.¹⁶*

Velnius su debesimi sietas ir Senovės Irane, kur demonai irgi pasirodydavo debesų pavidalu, taip užstodami žmonėms saulę¹⁷. Atitinkamai vėlesniame islamo gnostiniame veikale „Knygų motina“ (*Kitab al-azillah*), parašytame kaip mokinio Džabiro pokalbis su mokytoju al-Bakiru, sakoma: „Debesis sudarytas iš Azazijilo (*Azazi'il*) substancijos. Džabirai, jei debesys nebūtų iš Azazijilo, žiūrintiesiems niekas neužstotų saulės ir mėnulio, keliaujančių savo sferomis.“¹⁸ Azazijilas čia maždaug atitinka krikščionių Liuciferį.

Lietuvoje debesų sąsają su velniais, arba velnių su debesimis, patvirtina ir pastarųjų amžių tautosaka. Pavyzdžiui: *Velnius bėga pirma debesio, ir žaibas jį veja. Kaip trenkia, velnių užmuša* (Liškiava, Alytaus r.)¹⁹. Kaip pamename, Dievas velnius iš dangaus išmetė žemėn, užtat kai kurie iš jų užsikabino už debesų: *Ir dabar dar kai kada matosi velniukas, bekaras ant debesies krašto*²⁰. Plunksninius debesis žymi frazeologizmas *velnio plunksnos*, pavyzdžiui: *Velnio plunksnos pasirodė – lauk lytaus* (Plateliai, Plungės r.)²¹. Kitąsyk tai vos švelnus palyginimas, kaip štai pastaraisiais laikais Žemaitijoje užrašytoje sakmėje, ir vis dėlto: *Tas velns... ka poulė eš tuo jauji – suvėrpiejė, saka, vėsas kėimas, ešnešė doris vėsas, ešvertė, ešėjė kap debesīs, neblėka nieka*²².

Itin vaizdingai apie velnio sąsają su debesimi kalba latvių sakmė:

Sensenos laikos, kad Dievs vēl nesen bijis zemi radijis, par sauli valdnieks bijis Dievs, bet lietus valdnieks atkal velns. Viņi visu savu darbu darījuši pamītā: kad Dievs devis spožu sauli, tad velns klusējis, bet kad Dievs klusējis, tad velns satinies tumšos mākoņu palagos un sūtījis zemei lietu.

Senų senovėje, kai Dievas dar tik neseniai buvo žemę sukūręs, saulės valdovas buvo Dievas, o

lietaus valdovas – velnias. Jiedu visą savo darbą darė pakaitomis: kai Dievas duodavo spindėti saulei, velnias tylėdavo, o kai Dievas tylėdavo, tai velnias įsisupdavo į tamsias debesų marškas ir siųsdavo žemei lietu.

Sakmės pabaigoje priduriama, kad ir iki šiol *lielam negaisam uznākot, tas ietīnoties melnā mākonī un skrienot pa zemi* „smarkiai audrai užeinant, jis įsisupa į juodą debesį ir lekia per žemę“²³.

Slavų velniai irgi susiję su debesimis, arba debesys su velniais. XIX a. Pavlo Čiubinskio užrašytas štai toks ukrainiečių tikėjimas (rusiškai, su ukrainietiškais intarpais): „Debesys – tai *бісова свайба* ‘velnių vestuvės’. Sakoma: *бачиш, як чірны тучи? видно, бес жиньтця* ‘matai, kiek juodi debesys? matyt, velnias tuokiasi’.“²⁴ O kitas – ištisai ukrainietiška:

*Чорты сносять хмары до купы, як снесуть багачько, то качають в валы, от того дуже гуде по небі; для спокою Бог посилає Св. Ілью з огненною палкою; як Св. Ілья замахне палкою, то блисне, а як ударить по чорту, то грымне.*²⁵

Velniai sunėša debesis krūvon, kai prineša gerokai, tai volioja į volus, nuo to smarkiai gaudžia danguje; dėl ramybės Dievas siunčia šv. Eliją su ugnine lazda; kai šv. Elijas užsimoja lazda, tai blyksteli, o kai trenkia velniui, tai sugriaudžia.

Nepraleiskime progos atkreipti dėmesį į ugninę lazdą pranašo Elijo rankoje – tą pačią Perkūno lazdą, kuria jis iš uolų paleidžia lietus sroves²⁶.

Ir dar vienas sutrumpintas, vėlgi rusiškai užrašytas to paties tikėjimo variantas: „Velniai surenka debesis po mažą gabalėlį ir sunėša juos į tam tikrą vieną vietą, ir šitaip atsiranda milžiniški debesys.“²⁷ Tuos pačius vaizdinius be nuorodos į šaltinį randame priskirtus rusams Jelenos Levkijevskajos knygoje „Rusų tautos (liaudies) mitai“, kurioje jau matėme didžiarusiškai nusavintą žemaičio Juozapo Kalvio iš Tytuvėnų pateiktą sakmę²⁸.

Platesnė rytų slavų prasme veikiausiai supras-tinas ir „rusų“ priežodis: *Пошел черт по тучу, а из нее-то и стрельнуло* „Ėjo velnias debesies, o iš jo tai ir šovė“²⁹.

16 Janonis 1981: 94–95.

17 Рак 1998: 110.

18 GB: 709.

19 Balys 1998: 36, Nr. 63.

20 Balys 2002: 275, Nr. 4.

21 FŽ: 811; žr. Ясюнайте, Коницкая 2009: 516.

22 Stundžienė 2007: 238.

23 TPD: 14, Nr. 18; ŠmLPT XIII: 122, Nr. II.1.16; AnIT: 43–44.

24 ЧбнМИ I: 24.

25 ЧбнМИ I: 22.

26 Razauskas 2024a: 14–16 ir toliau.

27 ЧбнМИ I: 25.

28 Левкиевская 2002: 89–90; žr. Razauskas 2023a: 13–15.

29 ДальПРН: 51.

Boriss Uspenskis pateikia Polesėje 1975 m. užrašytą tikėjimą: *А гром создае Никола Светый с Ил̃ ем прароком. Хмарой распаряжа̃ еца Микола, а Ля это громом, волі небеснай* „O griaustinį sukuria šventasis Mikalojus su pranašu Eliju. Debesį valdo Mikalojus, o Elijas – tai griaustinį, dangaus valią“³⁰. Kadangi visa šio autoriaus knyga skirta parodyti, kaip senasis slavų velnias Volosas su krikščionybe virsta šv. Mikalojumi, arba kaip šv. Mikalojus perima Voloso funkcijas, ypatybes, kulto vietas ir t. t., tai ir šiame pavyzdyje šv. Mikalojus sąsają su debesimis yra perėmęs būtent iš Voloso, senojo slavų velnio.

Sąsają patvirtina ir kiti šaltiniai. Štai kaip 1781 m. Jaroslavlio vyskupas Samuilas aprašė vietos gyventojus Voloso prašius lietaus: *невернии сии человецы моли слезно своего Волоса, да низведет дождь на землю* „šie netikę žmonės ašarodami maldauja savo Voloso, kad paleistų lietu žemėn“; o žymus XIX a. rusų mitologas Aleksandras Afanasjevas Velesą / Volosą ne tik laikė tiesiog įsamenintu debesiu, bet net etimologiškai bandė susieti jo vardą su rusų žodžiu *облако* ‘debesis’³¹.

Iš tikrųjų slavų **ob-volka* / **ob-volko* / **ob-volkъ* ‘debesis’ (> sen. sl. *облакъ*, ru. *облако*, dial. *оболока*, sen. le. *owłoka* ir kt.) paraidžiui yra ‘tai, kas aptraukia, apvelka (dangų)’³². Lietuvių kalboje slavų žodį formaliai atitinka *ap-valkas*, turintis reikšmes ‘drabužis’, ‘grūdo žievė’, ‘lovos uždangalas’ ar ‘antvalkalas, užvalkalas (priegalvio, antklodės) ir pan.’³³ (čia galima prisiminti „debesų marškas“, į kurias įsisupęs latvių velnias). O veiksmazodžių sl. **velkti* ‘vilkti’, lie. *vilkti*, la. *vilkt* ‘traukti, vilkti’ ir kt. prošaknė ide. **(h₂)u₂elk-* ‘traukti, vilkti’³⁴ galima manyti esant sudarytą su plėtiniu **-k-* iš tos pačios ide. šaknies **u₂el-* apibendrinta reikšme ‘plėšti, draskyti, žėisti, (už)mušti, žudyti, mirti’, taip pat ‘mirtis’ bei ‘mirusis’, kuriai priskiriami lie. *velẽ* bei *vėlnias*³⁵, nes

reikšmės ‘plėšti, draskyti’ ir ‘traukti, vilkti’ šiaip jau yra gana artimos.

Juolab kad atitinkamų reikšmių (‘velnias’, ‘vėlė’, ‘apvalkalas’ ir ‘debesis’) sąsają patvirtina dar ir kitos šaknies žodžiai: pr. *cawx* (**kauks*) ‘velnias’, lie. *kaũkas*, kuris, be kita ko, gali būti ir ‘nekrikštyto vaiko vėlė’, ir pats ‘velnias’ (*Kiba tave kaukas apsėdo!* Liškiava, Varėnos r.), taip pat *kiáutas* ‘kevalas, lukštas’³⁶. Visi šie žodžiai galiausiai remiasi ide. šaknimi **(s)keu-* / **(s)kou-* ‘lenkti gaubiamai, dengiamai, gaubti, dengti’, kuriai savo ruožtu priklauso ang. *sky* ‘dangus’, vid. ang. *skie* ‘dangus, debesis’, sen. ang. *scēo*, sen. saksų *scio*, sen. isl. *ský* bendra reikšme ‘debesis’ bei kt.³⁷

Žinoma, šios reikšmių sąsajos nėra tiesioginės, jos tėra antrinės, todėl savaime nesuteikia pagrindo griežtoms etimologinėms sąsajoms. Vis dėlto nagrinėjamame mitiniame kontekste ir jos suspindi šiek tiek ryškiau.

Anaiptol neketindami perdėti šių tolimų ir tik spėjamų, nors įmanomų, etimologinių sąsajų vertės, vis dėlto negalime nepastebėti, kad vėl atsidūrėme „kažkokios“ šaknies **u₂el-* orbitoje, į kurią jau pirma buvome įtraukti kartu su *uola* ir *volu*³⁸.

O ką tik pateiktame ukrainiečių tikėjime matėme: *Чорты сносят хмары до купы, як снесуть багацько, то качають в валы* „Velniai sunėša debesį krūvon, kai prineša gerokai, tai volioja į volus“. Tiesa, sąskambis šiuo atveju atsiranda tik vertime, lietuvių kalboje (*чорты... качають... валы* = *velniai volioja volus*), tačiau patys vaizdiniai simptomai. Nes lietuvių kalbos žodis *vōlas* savaime turi reikšmę ‘kamuolys, gumulas, tumulas, ratas (apie ugnį, debesį)’ su pateiktu Mariaus Katiliškio sakiniu, vaizduojančiu gamtos būklę prieš perkūniją: *Kada musės ir aklės lenda į akis ir gyvulius apima siaubas, nes miško viršūnės prislegia sunkūs debesų volai*³⁹.

Prisiminkime ten pat aptartas žodžio *vōlas* reikšmes ‘užtvanka’, ‘pylimas, sankasa’, ‘akmeninė tvora’ bei kt. Perkūnui perskėlus ir nuvertus velnio danguje užverstą akmeninį debesų volą,

30 Успенский 1982: 36, išn. 13.

31 Журавлев 2000: 55; Афанасьев 1995 I: 355. Seniausiuose šaltiniuose Velesas / Volosas šiaip jau apibūdinamas kaip „gyvulių dievas“, bet ir vėlės dausose, ir debesys danguje gali būti prilyginami ganomų gyvulių bandai (žr. iš dalies Razauskas 2022: 15–19).

32 ЭССЯ XXXI: 84–87; ЧпИЭС I: 586; ФсЭСРЯ I: 342; III: 102; Derksen 2008: 362 (**obolkъ*); МЗПКЕЖ: 105.3 (**abvalka-*) ir kt.; kartais čia priskiriamas ir vok. *Wolke* ‘debesis’ (Kluge 1999: 896–897).

33 LKŽ I: 279.

34 ALEW: 1437; Derksen 2008: 514; 2015: 504 (su išlygomis dėl laringalinės ide. prošaknės rekonstrukcijos); FrLEW: 1253; KrLEV II: 531; ЧпИЭС I: 157; žr. PkIEW: 1145 ir kt.

35 ALEW: 1400, 1401–1402; Derksen 2015: 496; EIEC: 150, 567 (plg. 153); FrLEW: 1218–1219; KrLEV II: 504, 506;

МЗПКЕЖ: 383; PkIEW: 1144–1145; SmSEJL: 731, 732; VrAEW: 642 ir kt; plg. ГмИвИЯИ: 824; žr. BūgaR III: 803–804.

36 LKŽ V: 420, 716–717; plačiausiai apie *kauką* su gausiomis nuorodomis žr. Razauskas 2009: 11–23.

37 PkIEW: 588–589, 951–953; skirtingais atžvilgiais žr. ALEW: 539–540, 561–562; Buck 1949: 53, Nr. 1.51.4; 65, Nr. 1.73.4; Derksen 2015: 232–233, 234, 243; FrLEW: 229–230, 248; Klein 2003: 689; МЗПКЕЖ: 382–384; OEE: 442; Sabaliauskas 1990: 178, 195; VrAEW: 508; West 2007: 343 ir kt.

38 Razauskas 2023b: 17–18 ir toliau.

39 LKŽ XIX: 927.

suprantama, pasilieja dangiškoji versmė – lietus. Ir abi žodžio *volas* reikšmės – dangiškoji ir žemiškoji – nebeatskiriamai susilieja.

Nes debesys – tai akmeninės dangiškos užtvankos, kurias mena ir veiksmazodžio *tvenkti* ‘stabdyti tėkmę’ sangražinė lytis *tvenktis* ‘kauptis debesisms, niauktis’, nusakanti orą prieš lietų, perkūniją: *Tvenkias, bus lytaus* (A. Juškos žodynas); *Tik jau ateis lytaus – tiek tvenkiasi, tiek tvenkiasi* (Bagotšilis, Marijampolės r.); *Būs lytaus: tvenkas, tvenkas* (Laukuva, Šilalės r.); *Sutvenks lytaus* (I. Simonaitytė); ir tiesiog: *Debesys tik tvenkiasi, bus lietaus* (Alksnėnai, Vilkaviškio r.); *Perkūniją sutvenks, kad toki karšta* (Raseiniai); ir juolab: *Tolumoje grumėjo perkūnija, juodi debesys tvenkėsi* (K. Saja)⁴⁰.

Nuo veiksmazodžio *1 tvenkti* ‘stabdyti tėkmę’ ir jo sangražinės lyties *tvenktis* ‘kauptis debesisms, niauktis’, nusakančios orą prieš perkūniją, vos švelniu reikšmės poslinkiu tesiskiria (be reikalo nuo jo nuskirtas) veiksmazodis *2 tvenkti* ‘slopiamai kaitinti, šutinti, tvankinti’: *Toks tvankas, be vėjo, be nieko, ant vietos tvenkia* (Skirsnemunė, Jurbarko r.); *Tvenka, bus lytaus* (Dovilai, Klaipėdos r.); *Tačiau ir be saulės buvo šilta, tvenkė prieš lietų* (iš neįvardytos spaudos) ir t. t.⁴¹ Velnių suverstos debesų uolos užtvenkia dangiškąją tėkmę ir tuo savaime šaukiasi Perkūno, kad jas suskaldytų, nuverstų ir paleistų lietų.

Lygiai toks pat santykis tarp daiktavardžių, nusakančių užtvenktą tėkmę žemėje ir būseną prieš perkūniją, prieš lietų ore: *1 tvankà, tvaňkas* ‘pylimas vandeniui užtvenkti, užtvanka’⁴² ir, antra vertus, *2 tvankà, tvaňkas* ‘karštas ir drėgnas, slopinantis oras, tvankumas’⁴³: *Trečia diena toki tvanka, o nēkaip nepralyna* (Raudėnai, Šiaulių r.); *Po tokios tvankos būs perkūnijos, kad i langai birbs* (Veiviržėnai, Klaipėdos r.); *Tvankos dienoj, karščiuojant ore rūgst perkūnija* (L. Rėza); *Tvankas pradedą rodyti ant didžio lietaus* (L. Ivinskio 1846 m. kalendorius); čia ir *tvankýbė* ‘nepaprastas tvankumas’: *Tvankybė dienos, bus lytaus* (Raudėnai); taip pat *1 tvankinti, tvankyti* ‘laikyti užtvenktą, tvenkti’ ir ‘tvenktis’: *Debesys tvaňkos* (A. Kuršaičio žodynas); antra vertus, *3 tvankinti* ‘slopiamai kaitinti, šutinti’ ir ‘daryti tvankų, troškų’: *Tvankino tvankino i praplyšo lyti* (V. Vitkausko „Šiaurės rytų dūnininkų žodynas“); *Būs lytaus – taip tvankina* (Karklėnai, Kelmės r.); čia ir *tvankūs* ‘karštas ir drėgnas, slopinantis (apie orą)’:

Šiandien tvanki diena, t. y. tvenkias (A. Juškos žodynas); *Jei diena karšta, tvanki, nu jau perkūnija spirs* (Seda, Mažeikių r.); *Oras pasidarė labai tvankus, dangus ėmė lyg niauktis* (I. Simonaitytė); *Tvankių tamsų žaibas raižė* (B. Sruoga)⁴⁴ ir t. t. Vincas Mykolaitis-Putinas:

*Šviesus dienovidis tvankia kaitra apsvaigo,
Ir sprogo su griausmu audringų liūčių srovės.*⁴⁵

Kitame poeto ketureilyje grakščiai persmelkti skirtingi vaizdinio lygmenys:

*Granito uolynuos suspaustoj krūtinėj
Dar saugoja žemė liepsnojančią širdį,
O tvanko rūkais debesuotoj padangėj
Dar blykčioja skaidrūs pirmųkšti žaibai.*⁴⁶

Kitąsyk tame pačiame vaizdinyje atsiranda ir ledas, upėms būdingos ledo užtvaros:

*Ir, nugriovę ledo užtvaras ir kliūtis,
Aprvaisino jauną žemę audrų liūtys.*⁴⁷

Kai kuriems pietų ir vakarų slavams lietus irgi pasilieja pramušus, pralaužus debesį tarsi akmeninę užtvanką: kaip sakyta, „serbų-kroatų kalboje ‘liūtį’ reiškia *прѡвала облака*, pažodžiui – ‘debesies, įtrūkis, lūžis, skilimas’; *провалио се облак* reiškia ‘prasidėjo liūtis’, kai *провалить* – ‘pramušti, praskelti, pralaužti’; *пролом облака* ‘smarki liūtis’ pažodžiui – ‘debesies pralaužimas, praskėlimas, skilimas’; *небо се проломило од грома и силног пљуска* ‘dangus praskilo nuo perkūno ir smarkios liūties’. Plg. kašubų-slovinų *oberwańe χmurė* ‘smarkus lietus, liūtis’, pažodžiui – ‘perplėštas, pratrūkęs debesis’; lužitėnų žemaičių *pšeryśe hobłokow* ‘liūtis’, pažodžiui – ‘debesų prarausimas, prakasimas’, *hobryśe hobłokow* ‘liūtis’, pažodžiui – ‘debesų aprausimas, apkasimas’; *mroke se proje* ‘debesys lūžta, skyla, plyšta’ (*projś se* pažodžiui – ‘sprogti, skilti, prasiskleisti, išsileisti’). Taip pat plg. vok. *Wolkenbruch* ‘liūtis’, pažodžiui – ‘debesies lūžis, trūkis’⁴⁸. O Senovės Babilone griautinio dievas Adadas tiesiog vadintas „dangaus užtvankų valdytoju”⁴⁹. Šiaip jau visuotinai, pasak Hanso Bydermano: „Kad vanduo galėtų pasipilti ant žemės, debesis reikia prakirsti perkūno akmeniu.”⁵⁰

44 LKŽ XVII: 212–214, 215–216.

45 Mykolaitis-Putinas 1990: 45.

46 Mykolaitis-Putinas 1989: 193.

47 Mykolaitis-Putinas 1989: 348.

48 Горячева 1986: 45; žr. Razauskas 2024b: 54–55.

49 Klengel-Brandt 1981: 82.

50 Biedermann 2002: 83.

40 LKŽ XVII: 245–247.

41 LKŽ XVII: 247.

42 Žr. Razauskas 2023b: 18, 21.

43 Žr. Razauskas 2021: 17.

Vaizdinys praamžis, archetipinis, nors ypač ryškus *Lietuvoje*: praskėlęs dangaus uolą, pralaužęs ir sugriovęs iš dangaus uolų suverstą volą, kuriuo velniai buvo užtvenkę dangiškojo gyvybės vandens versmę, Perkūnas ją vėl atveria ir paleidžia *laisvai lietus* žemėn. Todėl ir *lietus* mena *laisvę*, ypač lietus su perkūnija, kaip yra užčiuopęs Mykolaitis-Putinas:

*Išeikit į laisvę, kai pirmas griaustinis
Ir žaibas paskatins pavasario liūtį*⁵¹.

O kadangi ne upių užtvankos prilyginamos danguje susitvenkusiems debesims, bet atvirkščiai – debesys ir lietus prilyginami pratrūkusioms užtvankoms bei ledų užtvarams, tai darsyk galime įsitikinti, kad mūsų nagrinėjamas vaizdinys nėra „atmosferinės“ kilmės – tai vis to paties abstraktaus branduolinio *su-tvėrimo* ir *iš-tvėrimo* atskiras atvejis, dangiškoji apraiška, kaip ir kita proga jau aptartas dangaus „rūgimas“⁵².

NELIETUVIŠKA ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афанасьев
Čiubinskis, Pavlas = Павло Платонович Чубинский, ru.
Павел Платонович Чубинский
Levkijevskaja, Jelena = Елена Евгеньевна Левкиевская
Mošynskis, Kazimieras = Kazimierz Moszyński
Strykowski, Motiejus = le. Maciej Strykowski, lo. Matys Stricovius, Strycovius
Tailoras, Edvardas Bernetas = Edward Burnett Tylor
Uspenskis, Borisas = Борис Андреевич Успенский
Vinogradova, Liudmila = Людмила Николаевна Виноградова

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

ALEW = *Altltauisches etymologisches Wörterbuch*, Version 1.1.
Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller.
Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 2019.
AnIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas: Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga: Zinātne, 1991.
Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.
Balys 2003 = Jonas Balys. *Raštai*, IV. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.
Benedict 1989 = Ruth Benedict. *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1989 (1934).

51 Mykolaitis-Putinas 1990: 120.

52 Razauskas 2021: 15–18.

Biedermann 2002 = Hans Biedermann. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius: Mintis, 2002.
Braziūnas 1986 = Vladas Braziūnas. *Voro stulpas*. Vilnius: Vaga, 1986.
BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: XVI amžius. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
BūgaR III = Kazimieras Būga. *Rinkiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius, III. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
Derksen 2008 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2008.
Derksen 2015 = Rick Derksen. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill, 2015.
DzM = *Dzūkų melodijos*. Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius: Vaga, 1981.
EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J. P. Mallory, D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
FNAI = *Folktales of the North American Indian*. London: Senate, 1995.
Frazer 1995 = Sir James George Frazer. *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Abridged edition. London: Papermac, 1995 (1922).
FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištinis).
FŽ = *Frazeologijos žodynas*. Redagavo Jonas Paulauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.
Hocart 1970 = Arthur Maurice Hocart. *Kings and Councilors: An Essay in the Comparative Anatomy of Human Society*. Edited and with an Introduction by Rodney Needham. Foreword by E. E. Evans-Pritchard. Chicago–London, 1970 (1936).
Janonis 1981 = Julius Janonis. *Raštai*. Vilnius: Vaga, 1981.
Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
Klengel-Brant 1981 = Evelina Klengel-Brant. *Kelionė į Senovės Babiloną*. Vilnius: Mokslo, 1981.
Kluge 1999 = Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York, 1999.
KrLEV II = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots, 1992.
LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.
LTs I = *Lietuvių tautosaka*, I: *Dainos*. Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
Macijauskaitė-Bonda 2006 = Jurgita Macijauskaitė-Bonda. *Lietaus ir sniego šaukimas bei nuvarymas lietuvių vaikų folklore. Tautosakos darbai*, XXXI. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
Mykolaitis-Putinas 1989 = Vincas Mykolaitis-Putinas. *Raštai*, I: *Poezija*. Vilnius: Vaga, 1989.
Mykolaitis-Putinas 1990 = Vincas Mykolaitis-Putinas. *Raštai*, II: *Poezija*. Vilnius: Vaga, 1990.
MŽPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

- Nėris 1984 I–II = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*; II: *Poezija 1940–1945*. Vilnius: Vaga, 1984.
- OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Razauskas 2009 = Dainius Razauskas. Iš baltų mitinio vaizdų juodraščių: Kaukas. *Liaudies kultūra*, 2009, Nr. 1.
- Razauskas 2021 = Dainius Razauskas. Perkūno raugas. *Būdas*, 2021, Nr. 5.
- Razauskas 2022 = Dainius Razauskas. Rojaus gardas: Aptvertojo anapusinio pasaulio vaizdiniai mitologijoje. *Sovijus*, t. 10, 2022, Nr. 2.
- Razauskas 2023a = Dainius Razauskas. Akmuo – velnio ir akmuo – velnias. *Sovijus: Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023, t. 11, Nr. 1.
- Razauskas 2023b = Dainius Razauskas. Iš (po) uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2023, Nr. 6.
- Razauskas 2024a = Dainius Razauskas. Lazda sudavus iš uolos pasilieja versmė. *Būdas*, 2024, Nr. 2.
- Razauskas 2024b = Dainius Razauskas. Dangaus akmenys, uolos ir kalnai. *Būdas*, 2024, Nr. 6.
- Sabaliauskas 1990 = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- Stundžienė 2007 = Bronė Stundžienė. Aukštaitės folkloristės akistata su žemaičiais. *Tautosakos darbai*, XXXIV. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.
- ŠmLPT XIII = *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lercha–Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģojis prof. P. Šmits, XIII. Rīgā: Valtera un Rapas akciju sabiedrības izdevums, 1936.
- TPD = *Teikas par Dievu: Izlase*. Sagatavojis Ernests Brastiņš. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1929.
- West 2007 = Martin Litchfield West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- VrAEW = Jan de Vries. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: E. J. Brill, 1962.
- Афанасьев 1995 I = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, I. Москва: Современный писатель, 1995.
- Виноградова 1999 = Людмила Николаевна Виноградова. Материальные и бестелесные формы существования души. // *Славянские этюды: сборник к юбилею С. М. Толстой*. Москва: Индрик, 1999.
- ГмИвИЯИ = Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- Горячева 1986 = Татьяна Витальевна Горячева. К изучению славянской метеорологической терминологии. // *Этимология 1984*. Москва: Наука, 1984.
- ДальПРН = *Пословицы русского народа: Сборник В. И. Даля*. Москва: Русский язык Медиа, 2004 (1862).
- Журавлев 2000 = Анатолий Федорович Журавлев. Наивная этимология и «кабинетная мифология» (Из наблюдений над мифологизмом А. Н. Афанасьева). // *Этимология 1997–1999*. Москва: Наука, 2000.
- Левкиевская 2002 = Елена Евгеньевна Левкиевская. *Мифы русского народа*. Москва: Астрель–Аст, 2002.
- Рак 1998 = Иван Вадимович Рак. *Мифы древнего и ранне-средневекового Ирана*. Москва: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- СД V = *Славянские древности: Этнолингвистический словарь*, V. Под редакцией Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения, 2012.
- СМ = *Славянская мифология: Энциклопедический словарь*. Главный редактор Е. М. Мелетинский. Издание 2-е, исправленное и дополненное. Москва: Международные отношения, 2002.
- Тайлор 1989 = Эдуард Бернетт Тайлор. *Первобытная культура*. Москва: Издательство политической литературы, 1989.
- Успенский 1982 = Борис Андреевич Успенский. *Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточнославянском культе Николая Мирликийского*. Москва: Изд-во Московского государственного университета, 1982.
- ФсЭСРЯ I–IV = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I–IV. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.
- ХдВЗ = Иван Александрович Худяков. *Великорусские загадки*. // *Этнографический сборник*, VI. Санкт-Петербург, 1864.
- ЧбнМИ I = *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край: Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским*, I: *Верования и суеверия*. Санкт-Петербург, 1872.
- ЧрИЭС I = Павел Яковлевич Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I. Москва: Русский язык, 1999.
- ЭССЯ XXXI = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, XXXI. Под редакцией О. Н. Трубачева. Москва: Наука, 2005.
- Ясюнайте, Коницкая 2009 = Бируте Ясюнайте, Елена Коницкая. Колесница пяркунаса (атмосферные явления в выражениях с переносным значением: облака). // *Балто-славянские исследования*, XVIII. Москва: Индрик, 2009.

HEAVENLY DAMS OF DEVILDOM

Dainius RAZAUSKAS

This article directly follows the previous one in which the mythical-poetical images of cloud-stone, cloud-rock, and cloud-mountain were analysed, and also the notion of thunder as the rolling stones or the crumbling rocks in the sky. This time, attention is drawn to the ties between clouds and ancestral spirits (who often control the rain) and a notion of the cloud as a representative of hell. Respectively, clouds can also be the location of devildom. And the devils, as already has been shown in some earlier articles by the author, are very closely connected with stones and rocks which are used by them, particularly, in building dams and blocking streams. In their turn, the clouds are the heavenly dams built by devils to block the heavenly streams, i.e. the rain. And finally, these heavenly dams of devils are demolished by the thunder-god Perkūnas, who releases the stream to flow again and, herewith, produces the rain.

An important conclusion (similar to that of the previous article): since not the image of a cloud is transferred to the dam on earth but, conversely, the image of a dam, to the cloud in the sky, consequently, the god Perkūnas, apparently a thunder-god, is altogether not an atmospheric deity but only occasionally manifests in the sky where he performs the same feat as on earth, i.e. destroys dams and launches out streams to flow.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-103008, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnk.lt